

İLKEL TOPLULUKLARDA İKTİDARIN MEŞRUIYETİ
LEGITIMACY OF POWER IN PRIMITIVE COMMUNITIES

Dr. Mustafa SOLMAZ
amustimi@gmail.com

ÖZ

İlkel topluluklarda iktidarın meşruiyetini sağlayan zenginlik, seçim, avlanma ve göçebeliliğin yaşam koşulları hakkında bilgi sahibi olma gibi sebeplerin yanında başka gerekçeler de vardır. Onlar ise uzlaşma, hitabet, çökeşlilik, cömertlik ve araştırmamızda da bu son dört neden üzerine yoğunlaşmıştır. Mutlak bir güce sahip olmayan şefin topluluğun diğer üyelerinin uzlaşmasına yani onların rızasına dayanmaktan başka bir yolu olmadığı anlaşılmıştır. Topluluğun devamını sağlamakla yükümlü olan şefin, bunu atalar zamanından beri devam eden kuralları sabah ve akşamları tekrarlayarak yaptığı, onun için de iyi bir hitabete sahip olması gerektiği öğrenilmiştir. Topluluğa en çok ihtiyaç duyduğu şeyi yani besin maddelerini sağlayan iyi bir avcı olan şefe birden fazla kadınla evlenme hakkının verildiği tespit edilmiştir. Hem birden fazla kadının emeği hem de onların her birinden elde edilen geçim yardımı sayesinde önemli bir birikime erişmiş olan şefin iktidarını koruyabilmesi için edindiği bu zenginliği cömertçe harcaması gerektiği anlaşılmıştır. Konunun ayrıntılandırılması ve gerçekleendirilmesi açısından Morgan'ın, Malinowski'nin, Mauss'un, Clastres'in vb. önde gelen antropologların görüşlerine müracaat edilmiştir. Bahsedilen isimlerin izahlarına yer vermekle de kalınmamış, Bourdieu'nun, Baudrillard'ın görüşleriyle bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Cömert olmanın Bourdieu'da simgesel sermaye, Baudrillard'da ise meydan okuma-karşı meydan okuma kavramlarının kökenlerinde yer aldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şef, ilkel topluluk, uzlaşma, hitabet, çökeşlilik, cömertlik.

ABSTRACT

In primitive communities like causes providing the legitimacy of power which are wealth, choice, hunting and having knowledge about life conditions of nomads there are other reasons. They are consensus, rhetoric, polygamy, generosity and it is focused on these four reasons in our investigation. It is understood that there is no other way of chief who has no absolute power from depending on consensus of the other members of the community namely their consent. It is learned that chief who is responsible for ensuring the continuation of the community did this by repeating the rules that have been going on since the time of the ancestors at mornings and evenings, for it must have a good rhetoric. It is determined that to chief providing to the community what it needs most namely the food stuffs is given the right to marry more than one woman. Both thanks to multiple women's labor and to livelihood help from each of them the chief who has achieved a significant accumulation must expend generously this wealth which he gets in order to protect his power. In terms of the subject to be detailed and reasoned it was applied to Morgan's, Malinowski's, Mauss's, Clastres's views etc. of leading anthropologist's views. Not only it is given place for mentioned name's explanations but also it has been tried to establish connection with Bourdieu's and Baudrillard's views. It has been understood that to be generous is at origins of concepts of symbolic capital at Bourdieu, challenge and counter-challenge at Baudrillard.

Keywords: Chief, primitive community, consensus, rhetoric, polygamy, generosity.

1. GİRİŞ

Bir yanıyla bütünsel diğer yanıyla da bölünmemiş olan ilkel toplulukların anlaşılabilmesinin yolu öncelikle onların, dışarıya karşı nasıl bir duruş sergilediklerini sonra da içeride nasıl bir işleyiş mekanizmasına sahip olduklarını anlamaktan geçer (Clastres, 1992: 192). Dışarıya, bir başka ilkel topluluğa karşı bağımsızlığını korumanın birincil derecede öneme sahip olduğu ilkel toplulukların arasında şiddete dayalı bir ilişkinin olmadığını düşünmek hatalı bir yaklaşımın ürünüdür. Aksine şiddet ve savaş yolu ile ilkel topluluklar bir

başka ilkel topluluğa ya da topluluklara karşı bağımsızlıklarını koruyabilirler. Bunu derken onlar arasında herhangi bir dayanışma olmadığını söylemek istemiyoruz. Adeta savaş ile dayanışmanın hassas dengesinde ilkel bir topluluk anlaşmazlığa düştüğü diğer bir toplulukla mücadelesinde üstün çıkabilmek için kendisine yardım edebilecek başka bir topluluğa ihtiyaç duyar. Ancak bu yardım alma ihtiyacı, dayanışma isteği birincil olarak değil, bir başka topluluk ile içerisine düşmüş olduğu anlaşmazlık dolayısıyla. Birincil olan savaştır, ikinci sırada gelen ise dayanışmadır. Neden önde gelenin savaş olduğu sorusuna ilkel bir topluluğu oluşturan bireylerin bağımsızlıklarına, özgürlüklerine düşkün oldukları yanıtı verilebilir. Özgürlük isteği, bir başkasına bağımlı olmama ereği bu toplulukların bireylerinin duyuş ve hissedişlerine o kadar işlemiştir ki aynı özgürlük ve bağımsızlık isteğine sadece ilkel toplulukların aralarındaki olumlu ya da olumsuz ilişkilerde değil; bu toplulukların kendi içerisinde de, onların her birini oluşturan bireyler arasında da rastlanıldığı söylenmelidir. Doğanın hiçbir parçasının bir diğerinden ayrılacak, farklılaşabilecek şekilde ön plana çıkmadığını, onun tüm parçalarının uyumlu bir şekilde hareket ettiğini söyleyen Spinoza'nın varmış olduğu "Tanrı uzamlı bir cevherdir" (Spinoza, 2009: 46-49) sonucuna benzer bir şekilde ilkel toplulukların da kendisini oluşturan bireylerin herhangi bir farklılaşmasına, ayrışmasına izin vermediği belirtilmelidir. İlkel bir topluluktaki herhangi bir bireyin diğerinden herhangi bir üstünlüğü yoktur. Ergenliğe geçiş törenlerindeki işkence dolu eziyetler sadece yetişkinliğe aday olanların fiziksel kudretlerini test etmez aynı zamanda onları işaretleme, damgalama yoluyla kabilenin malı yapar. Onların diğer kabile üyeleri ile aynı olduklarını, onların arasında herhangi bir ayırım olmadığını belirtir: "Sen de ancak diğerleri kadar değerlisin, ne daha az ne daha çok" (Clastres, 1991: 149).

Avcılık ya da balıkçılıkla geçinen bu topluluklar için son derece önemli olan işlevleri (avcılık, balıkçılık... vb.) yerine getirmekle kalmayan, bu işlevleri diğer üyelerden daha iyi bir şekilde icra eden, daha çeşitli sayıda ve fazla miktarda av hayvanı ya da deniz ürünü sağlayan bir kimsenin toplum tarafından onaylanması, ona ayrıcalıklar bahşedilmesi biraz önce ısrarla belirtmeye çalıştığımız eşitlik ilişkisine uymuyor görünebilir. Çünkü topluluğun en çok ihtiyaç duyduğu şeyi topluluğun geri kalanına rağmen çok daha iyi bir şekilde karşılayan birey, diğer bireylerden daha fazla hak ve ayrıcalıklara erişir. Onlar karşısında daha çok saygınlığa ve itibara kavuşur. Diğer üyelerden ayrılarak daha prestijli bir konuma gelir ve o topluluğun bir yöneticisi, şefi olur.

Genel anlamıyla idari işlerden sorumlu olan "sachem" ve "savaş şefi" olmak üzere seçimle gelen bu şeflerden (Morgan, 1986: 184-185) ikincisinin (savaş şefinin), şiddet araçlarını elinde bulundurması nedeniyle topluluktaki ayrışmayı daha da arttıracığı düşünülebilir. Fakat elinde bulundurduğu gücü topluluğun amaçları dışında kullanmaya başlaması durumunda onun görevinden azledilecek olması, işin rengini değiştirmektedir. Savaş şefi sadece ve sadece görev zamanı iş başına geçer ve bunun dışında hiçbir şekilde hareket edemez. Görev başında da başına buyruk bir şekilde hareket edemez. Üyesi olduğu topluluk bir başka topluluğa karşı savaş mı ilan etti, o da savaşmak zorundadır. Topluluk zamanla bu savaş kararından vazgeçip barış mı ilan etti, o da bu karara itaat etmek zorundadır, uymaması durumunda da topluluk ona vermiş olduğu desteği çekmektedir (Clastres, 1991: 28). Topluluğun almış olduğu barış kararına rağmen durmayan, meseleyi kişiselleştiren ve intikam peşinde koşan bir savaş şefinin düşman karşısında yenilmesi ne âlâ! Yoksa görevinden azledilmekle de kalmamakta, ölümle, topluluk tarafından öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Genel şefin (sachem'in) sorumluluk alanı ise merasimlerin ve törenlerin ne zaman, nerede, ne şekilde gerçekleştirilmesini belirlemek gibi idari işler olmaktadır. Onun sahip olduğu iktidar bir önceki gibi son derece sınırlı olmakla kalmamakta, yine seçimle iş başına getirilip götürülmeye dayanmaktadır (Morgan, 1986: 187). Bir şekilde topluluktan ayrılmış, ondan farklılaşmış olan bu iki mevkiyi dolduran şeflerin her ikisi de gerçekte hiçbir şekilde diğer üyelerden farklı değildir, onlarla arasında herhangi bir uçurum yoktur. Gerek idari işlerden sorumlu olanın gerekse de savaş işlerinden sorumlu şefin iktidarı temelde prestije, saygıya dayanmaktadır. Korkuya değil de prestije dayalı her iki şeflik makamından idari işlerden sorumlu olan genel şef daha önde gelmekte, diğeri ise asıl olarak savaş dönemlerinde kendini belli etmektedir. Şimdi sırasıyla ilkel topluluklardaki prestije, saygınlığa dayalı iktidarın oluşmasını sağlayan gerekçeleri açıklayacağız, bunlardan ilki de şefin bir hakem konumunda olması ve anlaşmazlıkları çözmede kendisine müracaat edilmesidir.

2. İLCEL TOPLULUKLARDAKİ İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN GEREKÇELERİ

2.1 Uzlaş

Genel şef, idari işlemlerden sorumlu olandır ve onun başta gelen görevlerinden birisi topluluk içerisindeki uzlaşmayı sağlamaktır. Aralarında anlaşmazlık olan bireyleri dinlemek, onların sorunlarının nedenlerini anlamak ve bu işi çözmek, kendisine saygı duyulan bir şef için önde gelen görevlerden biridir. Karşı karşıya gelmiş iki kimse arasında tam olarak bir denklik durumu vardır, çatışma halindeki bu eşitlik durumunu

çözmek için bir eşitsizlik durumu gereklidir ki bunu sağlayan da her iki tarafın saygınlığını kazanacak olan şeftir.

Nambikwaralar üzerine araştırmalar yapan Strauss, bu topluluklarda şefin yetki alanının tam olarak belirlenmediğini savunur. Ne mutlak bir güç sahibi ne de sıradan bir yerli olan şefin iktidarını kabul ettirebilmek için elinde onların rızasını almaktan başka bir şey yoktur (Lévi-Strauss, 1994: 325-326). Kendisine tabi olacakların rızasını alabilmek için şef, topluluğun kurallarına uymayan bir davranış sergilenmesi halinde ya da grup içerisinde bir çatışma çıkması durumunda olaya müdahale eder. Elinde onları tam anlamıyla engelleyecek mutlak bir güce sahip olmayan şefin, onları ikna etmekten başka çaresi yoktur. Bu nedenle tecrübesini, bilgisini konuşturup; onlarla grup arasında ya da onları kendi arasında uzlaşmayı sağlayan şef hem prestij elde eder hem de topluluğun bir arada olabilmesi için gerekli olan uyumu sağlar.

2.2 Hitabet

Sözün en iyisini, en iyi şekilde söylemek şefin icra ettiği rollerden bir diğeridir. En güzel sözleri, en güzel tonlarda ifade edebilmelidir. Sözün içeriği ise ataların zamanında nasıl yaşadıkları, nasıl davrandıkları, neleri öğütledikleriyle ilişkilidir (Clastres, 1991: 30). İhtiyacı peşinde koşan insanların, gereksinimlerini gidermek için birçok şekilde eyleme olanakları vardır. Bu yollardan hangisi en etkin ve üretken şekilde sorunu çözerse yani ihtiyacı giderirse ve topluluğun ayakta kalmasını sağlarsa; o eyleme tarzı diğerlerinden ayrılmakta, sonuca götürmeyen eylemler önemini yitirirken, o yerleşik hale gelmektedir. Şefin sözünün içeriği de başarılı olmuş eyleme tarzlarının, kurallarının neler olduğuyla ilişkilidir. Topluluğun gündelik hayatında ihtiyaç duyulan bu kurallar şef tarafından sabah ve akşam olmak üzere bütün topluluğa sesli bir şekilde bildirilmektedir.

2.3. Çok Eşlilik

Topluluğun ihtiyaç duyduğu şeyleri diğer üyelerden daha iyi bir şekilde temin eden bir kimse edindiği bu görev nedeniyle birden fazla sayıda kadınla evlenme ayrıcalığına sahip olur. Hizmetinde çalışacak başka kimse olmayan ve sahip olduğu birden fazla kadın nedeniyle birikim elde eden şef, bu birikimden ihsanlarda bulunması sonucu topluluğun üzerinde saygınlık elde eder. Topluluğun diğer üyeleri, kendilerine ihsan buyuran bu kimseye karşı daha dikkatlice davranırlar çünkü böyle davranmakta çıkarları vardır.

Sadece sahip olduğu birden çok kadının çalışması sayesinde değil aynı zamanda onların her biri için almış olduğu “geçim yardımı” sayesinde de şef, büyük bir birikim elde eder (Malinowski, 1992: 84-87; Reich, 1987: 77). İkinci şekilde gerçekleşen mal birikimi, geçim yardımı alan tarafın damat olması sebebiyle erkeğin daha egemen hale geçmesine yol açması yanında şefin ailesinin diğer ailelerden ve üyelerden farklılaşmasına da yol açar ki bu durum ilkel topluluktaki önemli bir ilksel çatlağı oluşturur. Marxist terminoloji içerisinde ifade etmek gerekirse sınıfsız bir toplumsal formasyon olan ilkel toplulukta hem ataerki egemenliğe hem de sınıfsal bir ayrıma doğru bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Sınıfsal ayrımın içeriğini ise kadınlarla erkekler, şefin ailesi ile topluluğun diğer aileleri ya da şefin ailesinin üyeleri ile diğer ailelerin üyeleri arasında gelişen, gelişmekte olan farklılaşmalar oluşturur (De Marchi, 1994: 191). Gerçi Clastres’e göre ilkel topluluklar hakkında hiçbir şekilde bu şekilde düşünmemiz gerekse de buradaki bahsettiğimiz şey, onun analizinden oldukça farklılaşan bir düzeye, değişmeye-dönüşmeye başlamış ilkel topluluklara dair olduğu belirtilmelidir. Birinci tür birikim rejiminin (birden fazla kadının çalışması sayesinde oluşan) Clastres’in bahsettiği toplulukların sınırları içerisinde kaldığı söylenebilse de ikinci tür birikim rejiminin (geçim yardımı yoluyla oluşan) bu toplulukların sınırlarını aşan başka ilkel topluluk düzeyleriyle (ataerki topluluklarla) ilişkili olduğu ifade edilmelidir.

Trobriand adalarında karşılaşılan çokeşliliğe (Reiwald, 1992: 16), Nambikwaralar’da da rastlanır. Yalnızca şefin değil aynı zamanda büyücünün de sahip olduğu çokeşli evlilik ayrıcalığının özel bir türünün uygulandığı bu toplulukta birinci eşten sonrakiler daha gençtirler ve daha çok erkeksidirler. Erkeksilik ile kastedilen daha çok onların yaptıkları işlerle ilgilidir. Şef bir ava ya da keşif gezisine çıktığında ya da bir başka erkek işine daldığında bu kadınlar ona fiziksel ve manevi açıdan yardım ederler. Cinsiyete dayalı işbölümünün olmadığını gördüğümüz bu sonraki eşlere, çocuklara bakmaları, yemek pişirmeleri ve yaban ürünlerini toplamaları sebebiyle olağan eş konumundaki ilk kadın tarafından “kızlar” ya da “yeğenler” olarak hitap edilir. Kızlar ya da yeğenler olarak adlandırılan bu sonraki eşler, ev işleriyle pek ilgilenmezler ve çoğunlukla boş gezerler. Ya da olağan eş evin işleriyle meşgulken onlar da kocalarını okşayarak vakit geçirirler (Lévi-Strauss, 1994: 327-328).

2.4. Cömertlik

Gerek birinci gerekse de ikinci yolla önemli miktarda birikim elde etmiş bir kimsenin, sahip olduğu bu fazlalığı topluluk üyelerine dağıtması sonucunda topluluğun diğer üyeleri, bu faydayı sağlayan kimseye karşı şükran duyarlar. Kendilerine karşı bu şükran duygusunu hissetmelerini sağlamayan kimseyi neden şefleri olarak kabul etsinler ki? Onun yerine bir başkasını seçerler ve o kimse sayesinde de birçok ihsana nail olurlar.

Hediyenin ve karşı-hediyenin geçerli olduğu ilkel topluluklarda tüm bu hediyeleşmelerin gerçekleşme süreci üç temel düzeyde gerçekleşir. Birinci düzeyde vermek önemlidir ve bu da şef olmanın başta gelen özelliklerindedir, ikincisi verilen bir hediyeyi almak, üçüncüsü ise alınan bu hediyeye karşı daha iyisiyle ya da değerlisiyle karşılık vermektir (Mauss, 2005: 278, 285, 287; Strauss, 2005: 40). İkincisi ile üçüncüsü arasına, alınan hediye ile karşı hediye arasına belli bir zaman aralığı girmelidir ve verilen karşı hediye maddi değeri ifade eden ne varsa izleri silinmelidir (Mauss, 2005: 219, 270; Bourdieu, 2006: 165; Bourdieu, 2013: 57-58-59). Ancak bu şekilde, hediye almanın daha büyük bir sorumluluk içerdiği ilkel topluluklarda hediyeleşme süreci amacına uygun bir şekilde gerçekleşir ve taraflar insani onur düzeylerini pekiştirmiş olurlar. Birinci düzey ise başlı başına bir hediyeleşmeyi ifade eder ki onun gerçekleşebilmesi için ikinci ve üçüncü düzeyler arasında olduğu gibi ilkin bir hediyenin alınmış olması gerekmez. Daha önceden bir hediye alınmamış olmasına rağmen yapılan bu ihsan daha büyük bir övgüye layık görülür.

3. SONUÇ

Üyelerinin birbirlerinden ayrışmalarına, bölünmelerine müsaade edilmeyen ilkel topluluklarda şefin konumunu, topluluğun diğer üyeleri ile arasında büyük bir uçurum açılması şeklinde düşünmekten ziyade bir saygı ilişkisi içerisinde oluşmuş, prestije dayalı bir iktidar mekanizması olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Şefin sahip olduğu prestij de topluluğun diğer üyelerine karşılıksız olarak vereceği hediyelere bağlıdır. Bu hediyeleri alan topluluğun diğer üyeleri için şefin cömert olması önemlidir. Cömert olmayan bir şefe saygı duymalarının gereği de yoktur, onun yerine daha cömert olan ve bol bol ihsanlarda bulunan birisini seçerler, ona saygı duyarlar. Topluluk ile şef arasında karşılıklı çıkar ilişkisi vardır. Şeften çeşitli hediyeler almak topluluğun çıkarına uygundur, verdiği şeyler karşılığında topluluğun diğer üyeleri arasında prestije elde etmek de şef için istenilir bir durumdur.

Mauss tarafından önemsenen, daha sonradan ise Pierre Bourdieu'nun ilgi çekici sermaye sınıflamalarında karşımıza çıkan simgesel sermayenin kökeni (Bourdieu, 2006: 168), hediye-karşı hediye'dir. Verilen bir hediyenin karşılığında, onunla denk ya da daha iyi bir karşı hediyenin verilmesi, hediye almanın nasıl bir sorumluluk gerektirdiğini, onu almanın insanı nasıl bir yükümlülük altına soktuğunu göstermekle birlikte bahsedilen yükümlülüğün, borçlu olma durumundan kurtulmanın da mümkün olduğunu, bunun da oluşan eşitsizlik durumunu ortadan kaldıracığını belirtir. Şayet alınan hediyeye karşı bir hediye verilmezse, gösterilen bu cömertçe tavra karşı ondan daha fazla lutûfkâr davranılmazsa, hediye verenle onu alan arasında iktidar ilişkileri belirir ki bu durum toplumların gelişimine, değişimine-dönüşümüne ekonomik faktörlerden ziyade karşılıklılık ilkesinin yön verdiğini savunan Baudrillard'ın göstergebilimsel analizinin temelini oluşturur.

Mauss'ta temel sorun hediye ile karşı-hediye arasından bir iktidar teorisi çıkarmaktan ziyade ilkel toplulukların ekonomik yaşamları, onların başka topluluklarla yapmış oldukları ticaret hakkında bilgi vermek iken Bourdieu'nun temel amacı hediye ve karşı hediye arasındaki ilişkiden hareketle homo-economicus'a karşı bir çare bulmak (Bourdieu, 2013: 168), insanın sadece kâr peşinde koşan bir varlık olmadığını göstermektir. İçinde simgesel sermayenin de yer aldığı sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal vb. daha pek çok sermaye türünün karşı karşıya gelmesinden (dipnot), onlar arasındaki mücadeleden ve bunun sonucunda ortaya çıkan tablodan hareketle bir iktidar kavrayışı ise Bourdieu'daki iktidar analizinin bir görüngüsünü oluşturur.

Bourdieu'da hediye-karşı hediye verme ediminin kendisi iktidarı, genel anlamıyla iktidarı inşa etmekten ziyade insani onuru, şerefi, eşitliği tesis ederken bu ilişkinin tek yönlü olarak istenerek ya da istenmeyerek feshedilmesi ise Baudrillard'da iktidardan ne anlıyorsak, onun ilkel topluluklarda doğmasının temel koşuludur ki bu durum gerek Mauss'un gerekse de Clastres'in dediklerinden çok da farklı bir şeyi ifade etmemektedir. Fakat bununla kalmaması, hediye ve karşı hediyenin üzerine çıkması, meydan okuma-karşı meydan okuma şeklindeki bir ilişkiye dönüştürmesi ve bunu da gerek kapitalist ile işçi gerekse de dış politikada ülkeler arasındaki ilişkide kullanması ise Baudrillard'ın (Baudrillard, 2010: 59; Baudrillard, 2013: 65-66) teorisinin özgün ve güncel yönlerini oluşturur.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2010). Sessiz Yığınların Gölgesinde, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Baudrillard, J. (2013). Foucault'yu Unutmak, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bourdieu, P. (2006). Pratik Nedenler, Çev: Hülya Uğur Tanrıöver, Hil Yayın, II. Basım, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2013). Seçilmiş Metinler, Türkçe Söyleyen: Levent Ünsaldı, Heretik Yayıncılık, Ankara.
- Clastres, P. (1991). Devlete Karşı Toplum, Çev: Mehmet Sert-Nedim Demirtaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Clastres, P. (1992). Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu, Çev: Alev Türker-Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- De Marchi, L. (1994). Reich'in Düşünsel Yaşamı, Çev: Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Lévi-Strauss, C. (1994). Hüzünlü Dönenceler, Çev: Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lévi-Strauss, C. (2005). Marcel Mauss'un Eserine Giriş, Sosyoloji ve Antropoloji, Marcel Mauss, Çev: Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 15-53.
- Malinowski, B. (1992). Vahşilerin Cinsel Yaşamı, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s: 84-87.
- Mauss, M. (2005). Sosyoloji ve Antropoloji, Çev: Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Morgan, L. H. (1986). Eski Toplum I, Çev: Ünsal Oskay, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Reich, W. (1987). Cinsel Ahlakın Boy Göstermesi, Çev: Bertan Onaran, Payel Yayınevi, II. Baskı, İstanbul.
- Reiwald, P. (1992). "Önsöz: Malinowski ve Etnoloji", Bilimsel Bir Kültür Teorisi, Bronislaw Malinowski, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 7-18.
- Spinoza, B. (2009). Etika, Çev: Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, III. Basım, Ankara.